

УДК 316:364-1

А.О.ПРИЯТЕЛЬЧУК (кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії гуманітарних наук)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kua07@ukr.net

СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ ЕКОНОМІКИ

В статті розглядається структура філософії економіки, взаємозв'язок економічного буття людини і суспільства.

філософія, економіка, суспільство, людина, структура філософії, метод

Традиційно філософія визначається як дослідження першопричин та начал всього, що можна помислити, універсальних принципів, в межах яких існує та розвивається як буття, так і мислення. Наслідком цього осмислення є формування в сфері суспільної свідомості системи засадничих поглядів, світоглядних переконань, узагальнених уявлень і концептуальних побудов про сутність та граничні проблеми буття, людську присутність у ньому, можливості його осягнення людським розумом. Разом з тим, пошуки науки любові до мудрості звернені до тенденцій сьогодення, де відбуваються складні та інтенсивні перетворення. Такі дослідження філософії націлені на вироблення системи ідей, які виражають визначене ставлення людини до реальності та дефініціюють вихідні орієнтири людської діяльності. Філософія, відповідаючи на запити сучасності, серед багатоманіття галузей людської екзистенції звертається, в першу чергу, до тих, які постають пріоритетними в межах визначеного відрізка суспільного поступу. Такою галуззю є економіка як комплекс відносин між людьми у процесі їх перетворювальної господарської діяльності.

Слід зауважити, що принципи, підходи та методи філософського дослідження орієнтовані на розуміння загальних універсальних закономірностей розвитку господарсько-економічного світу. Автори монографії «Метафізика економіки» справедливо зазначають, що «філософія економіки – це сфера досліджень, спрямованих на осмислення і розуміння основ економічного життя як однієї з найважливіших сфер людського життя і суспільства. Спираючись на філософські категорії і принципи, вона виявляє сутнісні аспекти економічних явищ і процесів. Філософський підхід до економічного життя передбачає висвітлення фундаментальних тенденцій і закономірностей відношень людини з природою, а також відношення людини до людини в процесі трудової діяльності» [1, с. 85]. Саме тому філософія економіки, як галузь філософського знання, на сьогодні набуває виняткового, фундаментального значення в контексті динамічних соціальних змін. Фундаментальність філософії економіки окреслена, насамперед, тим, що вона, розкриваючи сутність, сенс і цінності процесів виробництва, обміну, розподілу і споживання, функціонує у якості органічної єдності наступних «пар»: філософія натурального виробництва – філософія товарного виробництва; філософія планової організації економіки

– філософія ринку; філософія господарства – філософія бізнесу [6, с. 149].

Філософія натурального господарства вивчає фундаментальні принципи буття та пізнання людини, відношення людини до світу, де панує тип господарювання, що орієнтований на задоволення потреб та інтересів безпосередньо самого суб'єкта діяльності. В межах натурального господарства все необхідне виробляється та споживається всередині господарської одиниці, продукти діяльності не підлягають угодам купівлі або продажу. С. Булгаков зазначає: «Натуральне господарство, що супроводжується якщо не повним виключенням обміну, який спостерігається вкрай рідко, то вкрай слабким його розвитком, що характеризує звичайно ранні, патріархальні стадії історії людства, коли єдиною формою людського суспільства являлась родина, звичайно, не теперішня індивідуальна сім'я, але більш розширена, родова» [2, с. 727]. Ознаками натурального господарства виступають: ізольованість від інших суб'єктів господарювання, самозабезпечення засобами виробництва та робочою силою, можливість задоволення базових потреб за рахунок власних ресурсів. Саме тому натуральне господарство характеризують як консервативне, не високопродуктивне, подібне за якістю, обмежене у виробництві та споживанні.

Натуральне господарство – це історично перший тип організації господарської діяльності людей. Воно виникло в період становлення первіснообщинного ладу, коли почалася виробнича діяльність людини і з'явилися перші господарські галузі – землеробство та скотарство. В чистому вигляді натуральне господарство існувало тільки у первісних народів, що не знали поділу праці, обміну та приватної власності. Натуральне господарство як тип господарювання залишалось домінуючим також в рабовласницькому суспільстві та феодализмі, незважаючи на розвиток обміну і товарно-грошових відносин. З розвитком продуктивних сил натуральне господарство витісняється товарним виробництвом. Слід зазначити, що елементи натурального господарства властиві економічному буттю людини і сьогодні. Зокрема, це виявляється у прагненні деяких виробничих і сільськогосподарських підприємств до самозабезпечення. У осучасненій формі визначений тип господарювання властивий окремим господарям, сільськогосподарським угіддям тощо. Натуральне господарство поширене у слаборозвинених країнах, де таким чином зайнята більша частина населення. Однак, всі названі характеристики не виявляють повністю сутності натурального господарства. Зважаючи на те, що у філософському аспекті сутність будь-чого є: те, завдяки чому це будь-що є саме таким, а не іншим; те із втратою чого припиняється існування як саме такого, потрібно зауважити наступне. Сутністю натурального господарства є процес створення тих благ, що відповідають дійсній природі людини.

Розвиток продуктивних сил суспільства та суспільного поділу праці об'єктивно готують умови для зміни натурального господарства товарним, де відбувається спеціалізація виробників на виготовленні одного визначеного товару. Товарне виробництво постає другою історичною

формою господарської діяльності людей. «Визначальним фактором розвитку господарського життя в історії є поступове господарське об'єднання людства, перетворення господарської діяльності з приватної справи обмежених груп осіб у справу всього людства» [2, с. 725]. Е. Фромм у роботі «Шлях з хворого суспільства» зазначає: «Об'єднатися з іншою живою істотою, вступити з нею у відносини – це справжня потреба, від задоволення якої залежить душевне здоров'я людини» [12, с. 451]. Товарне виробництво – це така форма організації суспільного виробництва, при якій економічні відносини між людьми виявляються через угоду купівлі-продажу продуктів та їх роботи на ринку. Це така система господарювання, коли продукти виробляються окремими виробниками, де кожний спеціалізується на виготовленні якогось визначеного продукту, так, що для задоволення суспільних потреб необхідний обмін. Визначальною ознакою товарного виробництва є суспільний поділ праці. Продукти праці стають товарами тоді, коли їх виробляють для обміну та продажу економічно самостійні виробники. Саме тому товарне господарство є відкритою системою: продукти виробляються не тільки для власного споживання, а для продажу, тобто виходять за межі господарської одиниці. Характерною рисою функціонування товарного виробництва є виявлення опосередкованих зв'язків між виробником та споживачем, коли виготовлена продукція спочатку з'являється на ринку обміну на інші товари, а лише потім потрапляє у сферу споживання. Ринок обміну актуалізує проблему еквівалентності товару.

Товарне виробництво передбачає визначений рух в економічному прогресі: зростання поділу праці, прогрес техніки, технології та інші елементи виробничих сил. Ця форма господарської діяльності людей володіє високою адаптивністю до різних економічних систем, в кожній з яких обслуговує реалізацію ситуативних вимог. В розвитку товарного виробництва можна виділити два етапи: просте та капіталістичне товарне виробництво. Типовим для докапіталістичних формацій було просте товарне виробництво, де характерні: приватна власність на засоби виробництва і продукти праці, особиста праця власника на засоби виробництва, індивідуальне виробництво з метою задоволення потреб та інтересів. На відміну від простого капіталістичне товарне виробництво прийняло всезагального поширення. Тут товарами стають не тільки продукти праці, але і фактори виробництва, у тому рахунку і робоча сила. При капіталістичному товарному виробництві засоби праці належать капіталістам, які експлуатують найману колективну працю робітників та присвоюють значну частину продукту чужої праці.

Вдосконалена система капіталістичного товарного виробництва набуває наступної історичної форми господарської діяльності людей. Мова йде про планову організацію економіки за якої матеріальні та духовні ресурси знаходяться в державній власності та розподіляються урядом в централізованому порядку. За такої системи управління господарською діяльністю людей уряд зобов'язує окремих осіб та підприємства діяти у

відповідності з централізованим економічним плануванням. Ця система характеризується високим рівнем централізації функцій керівництва економікою та застосуванням директивних методів управління. Саме тому плану економіку ще називають державною, командною або соціалістичною. Прикладом такої економіки може бути колишній СРСР. Критиком соціалістичної економіки виступив австрійсько-американський економіст і філософ Л. Мізес, який вказував на утопізм соціалізму та соціалістичної економіки. Мислитель зазначає, що «організація та спланований порядок заміщують «анархію» виробництва та ініціативу багатьох людей. Суспільна співпраця в умовах розподілу праці забезпечується системою гегемонічних зв'язків, в яких керівник вимагає від своїх підлеглих абсолютного підкорення. Називаючи керівника суспільством (як марксист), державою (з великої літери), урядом чи владою, люди забувають, що керівником завжди є людська істота, а не абстрактне поняття чи міфічне колективне утворення» [4, с. 653]. «Ринкова економіка, або, як її часто називають, капіталізм та соціалістична економіка виключають одне одного. Жодне поєднання цих двох систем не можливе і не уявне; змішаної економіки, системи, що частково є капіталістичною, а частково – соціалістичною, не існує. Виробництво управляється або ринком, або декретами виробничого царя чи комітету виробничих царів» [4, с. 244].

З моменту зародженням товарного виробництва виникає потреба у просторі взаємодії продавця і покупця для обміну товарами, визначення еквівалентної ціни, необхідної кількості товару та послуг. Таким простором виступає ринок. Ринок – це не лише місце зустрічі продавця і покупця, ринок – це регулятор виробництва, який забезпечує оптимальну кількість товарів і послуг. «Ринковий процес є узгодженням окремих дій багатьох членів ринкової спільноти з вимогами взаємного співробітництва. Ринкові ціни повідомляють виробникам, що виробляти, як виробляти і в якій кількості. Ринок – це фокус, в якому концентрується діяльність індивідів, центр, з якого розходить діяльність індивідів» [4, с. 244]. Саме через механізми ринкових законів встановлюються необхідні пропорції відтворення, завдяки цінам ринок стимулює впровадження досягнень науки та техніки у виробництво, що спричиняє розширення асортименту товарів та послуг. Ринок спонукає виробників товарів до зниження витрат, підвищення якості та споживчих властивостей товарів. Е. Тоффлер зазначає, що «розвиток ринкового капіталізму, гіперконкуренція, пришвидшення інновацій та зростання народонаселення – все це сприяє розвитку «товарності». Іншими словами, на продаж виставляється все більше «чогось» [9, с. 385]. Прибутки споживачів, а відповідно і виробників, у ринковій економіці диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування суспільства за майновими показниками.

Розрізняють стихійний, регульований та вільний ринок. Основною відмінністю є те, що перший із названих означений природним, ситуативним характером відношення індивідуальної і соціальної свободи, другий – означений регульованим (з боку держави, громадянського суспільства, Структура філософії економіки

олігархів тощо) характером відношення індивідуальної і соціальної свободи індивіда, а третій – означений рівнем співпадіння, поєднання індивідуальної і соціальної свободи людини. Ринок інтегрує суб'єктів економічної системи в одне ціле, сприяючи формуванню єдиного економічного простору як у межах окремої держави, так і в межах світової економіки. Л. Мізес зазначає, що «кожний індивід інтегрується в цю систему співробітництва сам по собі. Ринок спрямовує його і показує, яким чином він може краще за все сприяти власному добробуту, поряд з добробутом інших людей. Ринок – остання інстанція. Ринок самостійно впорядковує всю суспільну систему, надає їй смисл та значення» [4, с. 243]. Виконуючи посередницьку і регулюючу функції, ринок дає об'єктивну інформацію про те, які товари та виробники мають попит, а які є нежиттєздатними господарськими одиницями. «Ринкові інститути являють собою сукупність формальних та неформальних правил, які впливають на формування структури мотивації учасників ринку – їх внутрішніх спонук до дії. Господарська мотивація має, як мінімум, три принципових джерела – економічні інтереси, культурно-нормативні схеми та примусові впливи» [7, с. 112]. Ринок виконує також інформаційну та комунікативну функції. «Ринок представляє собою не тільки економічний простір, де зустрічаються продавець і покупець, взаємообумовлюються попит и пропозиція. Одночасно ринок – це широкий простір міжособистісного спілкування, в ході якого діє конкретний світогляд людей у вигляді системи їх узагальнених знань, ідеалів, переконань, інтуїтивних уявлень, ціннісних орієнтацій» [11, с. 148]. Ринок представляє свободу підприємництва та вибору, оскільки завдяки ринковій системі суб'єкти можуть вільно добиватися збільшення власної вигоди, звісно ж, з урахуванням винагороди та покарання від самої ринкової системи.

Наступною формою організації людської діяльності є господарська. Філософія господарства являє собою галузь філософсько-економічного знання, де виявлення сутності економічного буття людини можливе та дійсне через аналіз тріади «природа-людина-господарство». Природа виступає як першооснова, єдине та необхідне джерело отримання засобів до життя. В багатьох культурах, зокрема і в українській, природні дари часто ототожнюються з господніми, тобто такими, що даровані Господь-Богом, провидінням. Саме поняття «господарство» можна розкласти як «Господь» та «дар», в дефініції якого виражена визначальна роль абсолюту, об'єктивних сил у веденні людиною господарства. Поєднавши релігійну філософію та західний економічний позитивізм, напрям філософії господарства почав розробляти С. Булгаков як специфічну галузь філософських пошуків. Мислитель був одним з небагатьох, хто послідовно розглядав господарство як сукупність цілеспрямованих дій людей в царині творіння Божого. Мислитель зазначає, що «релігія – яка б вона не була – за самою своєю ідеєю пронизує все діяльнісне життя свідомої людини. Всі моральнісні цілі, які вона собі ставить, повинні бути разом з тим і постулатами її релігії» [2, с. 629]. Світовий та історичний господарський процес виступає як боголюдський, де відбувається взаємодія людської

свободи, свободних зусиль історичного людства та творчого чи божественного начала [2, с. 631].

Філософія господарства може бути представлена як лінійна система економічного розвитку, засобами якої формуються алгоритми соціально-економічної діяльності, що свідчить про притаманну їй телеологічність, консервативність і замкненість господарських зв'язків у межах одного суб'єкта (індивідуального чи колективного). Ю. Осіпов підкреслює, що «філософія господарства – це не філософія і не економія, не їх поєднання і не проміжна ланка, окрім того, це не філософія в економії, – тут все інакше: філософія господарства – взята з самої реальності, в якій і людина, і її свідомість, її думки, а не лише оточуючі людину речі, мета наукове знання-мислення, не відокремлені ні від світу, ні від усієї доступної людині ідеальності» [5, с. 252].

В межах філософії господарства людина виступає як активне, діяльнісне, перетворювальне начало. Однак, як справедливо підкреслює С. Булгаков «людське життя має абсолютний смисл та цінність не в самому собі, а поза собою і вище себе, отримує їх не у якості емпіричного чи біологічного факту, а як служіння вищому, ідеальному началу, сущому добру» [2, с. 647]. «В роботі духовній і полягає мета людського життя, і для цієї мети все інше повинно розглядатися тільки як засіб» [2, с. 647]. Євангеліє, на думку С. Булгакова, звертається до духовної людини, проповідує життя в душі та істині; разом з тим не закликає як до аскетизму, так і до чуттєвого гедонізму. Мірою господарського життя виступає культура та необхідний для неї економічний прогрес. Філософ зазначає, що «в Євангеліє забороняється, згідно нашому розумінню, не господарський розрахунок, без якого взагалі не можлива і сама господарська діяльність, а господарське осліплення, та жадібність та жорстокість, завдяки якій завмирає в людині її духовне життя» [2, с. 705]. «Тому ми переконані, що господарська діяльність, як форма роботи і разом з тим творчий прояв людського духу, не тільки не засуджується християнством, але навпаки, принципове нехтування господарською стороною життя, хибний аскетизм, являється великим недоліком багатьох представників сучасного християнства» [2, с. 705].

Дефініція поняття господарство дана українським дослідником М. Туган-Барановським: «Господарство є будь-яка діяльність, що відповідає господарському принципу, під яким слід розуміти прагнення досягати з найменшими витратами найбільш корисного результату» [10, с. 47]. Категорія господарство відображує складність та багатогранність економічного буття суспільства. «Господарювати – значить забезпечувати організм життям посередництвом зовнішньої життєдіяльності організму» [5, с. 12]. «Господарство розглядається як виробництво життя, основний вид життєдіяльності людей. Зміст цього поняття включає в себе людські, природні та божественні параметри. Родовим стрижнем господарства є природокористування, тобто тут підкреслюється глибокий взаємозв'язок господарювання та екологічної діяльності» [8, с. 115]. Філософія

господарства та філософія бізнесу є різними вимірами філософського осягнення економічного буття, різними стратегіями соціального поступу. Філософія бізнесу як парадигма економічного мислення переважно представлена у межах західноєвропейської соціально-економічної парадигми і бере свій початок у філософії прагматизму, а філософія господарства здебільшого є виразом східноєвропейської світоглядної парадигми (С. Булгаков). Втім, в чистому вигляді історії відомі випадки лише господарського регулювання економічних систем, а для економічних систем, у межах яких значне місце відводиться такому виду економічної діяльності, як бізнес, характерним є поєднання консервативного, репродуктивного знання, властивого господарській системі, з творчим потенціалом бізнес-діяльності. Господарська модель «економічної людини» спирається на окреслення перспектив колективного, замкненого простору, натомість бізнес-модель – ґрунтується на реалізації індивідуальних запитів до економічної реальності. Філософія бізнесу – це найвищий рівень організації процесу пізнання бізнесу як системи, адже досліджує фундаментальні принципи, які лежать в основі створення та функціонування бізнесу, його природу і сенс, роль та цінність в суспільстві.

Бізнесмен – це людина, що реалізує власну справу; здійснює на свій ризик економічну діяльність, спрямовану на інтенсифікацію отримання зиску від користування власністю, продажу товарів, виконання робіт чи надання послуг особами, зареєстрованими в цій якості у встановленому законом порядку. Бізнес – це моделювання дійсності в умовах економічної свободи та вільної конкуренції. «Бізнес – особливий прояв економічної діяльності, що відбувається в умовах ризикових відносин творця благ і користувача ними, спрямований на отримання прибутку виробником продукту і задоволення потреб споживача, означений рівнем моральності та визначений мірою легітимності стосунків суб'єкта і об'єкта в процесі реалізації єдності індивідуальної і соціальної свободи людини» [6, с. 154]. Українська дослідниця Т. Глушко зазначає: «Щодо моделі «економічної людини», характерної для сфери бізнесу, то вона конструюється на засадах реалізації індивідуального інтересу в умовах вільної конкуренції, тобто за умов, коли ефективно спрацьовує ідея індивідуального економічного успіху» [3, с. 100].

Бізнес є важливим атрибутом розвинутої економічної системи, ринкової економіки, що інтегрує стимуляцію соціально-економічного процесу та отримання прибутку. Бізнес значною мірою задає напрямок розвитку суспільства. Лише розвиток бізнесу може забезпечити розвиток суспільства як в економічному, так і в культурному відношенні. Разом з тим бізнес неможливий без наявності певних елементів господарювання, окреслених об'єктивним характером соціально-економічної діяльності (наприклад, бізнес-план) у сфері інтерсуб'єктивних зв'язків та є структурною складовою будь-якої бізнес діяльності. Якщо господарство дефініціюється як визначена телеологічна парадигма, що зорієнтована на планування економічної системи, то соціальний зміст бізнес-діяльності

постає в контексті її функціонування як елементу структури соціуму, форми соціальної поведінки, а також організації господарського та соціального життя, що включає в себе сукупність соціальних норм та культурних зразків, формуючи, таким чином, соціальний капітал суспільства, що дає змогу розглядати бізнес як специфічну економічну інституцію.

Отже, структуру філософії економіки, як науки, що орієнтована на розуміння загальних універсальних закономірностей розвитку господарсько-економічного світу, відбивають визначені суспільно-історичні форми організації людської діяльності. В даному контексті виокремлено: натуральне виробництво, товарне виробництво, планову організацію економіки, ринкову економіку, господарство та бізнес. Натуральне виробництво постає як історично перший тип господарювання, при якому продукування спрямоване тільки на задоволення потреб всередині господарської одиниці. За товарної форми господарювання визначені товари виробляються окремими суб'єктами, а для задоволення всіх потреб виникає необхідність в обміні та торгівлі. В межах планової організації економіки розподіл ресурсів контролюється урядом в централізованому порядку. Ринкова економіка означена як організована, відкрита та динамічна система, яка дає можливість покупцям вступати в контакт з продавцями на визначеному просторі (ринку) з урахуванням конкурентних переваг. Господарська форма організації людської діяльності є лінійною системою, сутність якої визначається, перш за все, апіорно-просторовими межами і представлена у якості тріади «природа-людина-господарство». Бізнес дефініційовано як моделювання дійсності в умовах економічної свободи та вільної конкуренції. Слід підкреслити, що означені форми тією чи іншою мірою наявні й у сучасному економічному просторі, розвиваються та комбінуються в залежності від соціокультурних та історичних особливостей конкретного суспільства.

Список літератури

1. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / Базилевич В. Д., Ільїн В. В. – К.: Знання, 2007. – 718 с.
2. Булгаков С. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 903 с.
3. Глушко Т. П. Філософія економіки: структурно-методологічний аналіз: дис... к.ф.н.: 09.00.03 / Глушко Т. П. – К.: 2006. – 182 с.
4. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Мизес Л.; пер. с 3-го испр. англ. изд. Куряева А. В. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
5. Осипов Ю. М. Курс философии хозяйства: учеб. пособие / Осипов Ю. М. – М.: Экономистъ, 2005. – 320 с.
6. Приятельчук А. О. Особливості філософського забезпечення розвитку змісту економічних категорій // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2005. - № 5. – С. 148-155.
7. Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового

направления / Радаев В. В. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 328 с.

8. Самсин А. И. Основы философии экономики: Учеб. пособие для вузов / Самсин А. И. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 271 с.

9. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство – М.: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2007. – 569 с.

10. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / Туган-Барановський М. І.; наук. ред., автор передмови і вступ. статті Злупко С. М. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

11. Философия экономики: Учеб пособие для высш. учеб. заведений / Отв. ред. С. В. Синяков. – К.: Альтерпрес, 2002. – 384 с.

12. Фромм Э. Пути из больного общества // Проблема человека в западной философии. Сборник переводов с английского, немецкого, французского. – М.: Прогресс, 1988. – С. 443-482.

Стаття надійшла 25.12.2011

А.А.ПРИЯТЕЛЬЧУК

Киевский национальный университет им. Тараса Шевченка

СТРУКТУРА ФИЛОСОФИИ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается структура философии экономики, взаимосвязь экономического бытия человека и общества.

философия, экономика, общество, человек, структура философии, метод

A. PRIYTELCHUK

Taras Shevchenko Kyiv University

STRUCTURE OF PHILOSOPHY OF ECONOMIC

The article presents the structure of philosophy of economy, intercommunication of economic life of man and society.

philosophy, economy, society, man, structure of philosophy, method